

PRZEMYSŁAW ŻEBROK

ORCID 0000-0003-3783-2217

*Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
w Krakowie*

PRZEKAZ USTNY W RODZINIE WIEJSKIEJ

ABSTRACT. Żebro Przemysław, *Przekaz ustny w rodzinie wiejskiej* [Oral Transmission in a Rural Family]. *Studia Edukacyjne* no. 62, 2021, Poznań 2021, pp. 305-316. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2021.62.20

The study is intended to signal changes in the way of communication in a rural family, including the problem of shrinking or even disappearance of traditional oral communication. For centuries, this message has determined the transmission of broadly understood culture, including traditions and customs. At present, the spoken word, one of the typical features of peasant culture, is being forced out of family life for the sake of other forms of communication. The forum for exchanging thoughts, opinions or views has moved from the family table to the Internet, and the activity in conducting conversations is focused primarily on social media or various types of discussion forums.

Key words: oral communication, family, society, village

Wstęp

Szybkie przemiany współczesnej wsi i rodziny wiejskiej uzasadniają podjęcie rozważań dotyczących przekazu ustnego, jako pierwszego i podstawowego sposobu komunikowania się w rodzinie. Zachodzące transformacje są przedmiotem zainteresowań badaczy, którzy starają się określić rozmiar i kierunki tych zmian. Sygnałem wspomnianych zmian jest kurczący się obszar spotkań rodzinnych, urzeczowienie tych kontaktów, zanik odwiedzin na okoliczność takich wydarzeń, jak święta, imieniny, pogrzeby, czy odpusty. Związane z tym zjazdy rodzinne były okazją i czasem, kiedy to przekaz ustny, czyli ten specyficzny gatunek literatury ludowej miał swe najdoskonalsze ujęcie.

Oprócz zaniku tradycyjnych form komunikacji, następuje modyfikacja sposobu wymiany myśli, a co za tym idzie – relacji interpersonalnych. Jednym z takich czynników jest wymiana informacji za pomocą różnego rodzaju

komunikatorów. Zjawisko to stale narasta, pomimo że przekaz cyfrowy nie jest w stanie zastąpić bezpośredniego przekazu ustnego. Co więcej, nie da się przewidzieć konsekwencji tego rodzaju porozumiewania.

Jeszcze innymi zjawiskami, które obecnie da się zaobserwować w rodzinach wiejskich, są zmiany związane ze sferą moralności i obyczajowości, a także relacji pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny. Następuje zmiana ich ról – stosunki stają się bardziej partnerskie, upada autorytet starszego pokolenia, natomiast wzrasta pozycja dziecka. Autorytety rodzinne w silniejszym stopniu wyznaczone są osobistymi cechami, a nie pozycją w strukturze rodziny. Ogólnie rzecz biorąc, zmniejsza się rola rodziny w zakresie wielu funkcji, które pełniła dawniej na rzecz społeczeństwa i swych członków. Dotyczy to zwłaszcza funkcji gospodarczych, a szczególnie produkcyjnych. Zatem, pomimo tych wszystkich przeobrażeń rodzina wiejska w jakiś sposób zachowuje jednak swą ciągłość kulturową i odrębność.

Opracowanie ma na celu zasygnalizowanie zmian w sposobie porozumiewania się w rodzinie wiejskiej, w tym problemu kurczenia się, a wręcz zaniku tradycyjnego przekazu ustnego. Przekaz ten przez wieki decydował o transmisji szeroko pojętej kultury, w tym języka, tradycji i zwyczajów. Obecnie słowo mówione, jedna z typowych cech kultury chłopskiej, wypierane jest z życia rodzin na rzecz innych form komunikacji. Forum wymiany myśli, opinii czy poglądów przeniosło się od rodzinnego stołu do Internetu, a aktywność w prowadzeniu rozmów koncentruje się przede wszystkim w mediach społecznościowych bądź różnego rodzaju forach dyskusyjnych.

Specyfika rodziny wiejskiej

Z zagadnieniami dotyczącymi rodziny musi zetknąć się każdy badacz podejmujący problematykę wiejską. Wszystkie obszary życia wiążą się bowiem w jakiś sposób z rodziną. Rodzina tworzy pewien rodzaj wspólnoty, która ma swój intymny, wewnętrzny i niepowtarzalny świat, różniący się od innych wspólnot¹. Najczęściej jest ona określana jako podstawowa grupa społeczna, instytucja wychowawcza, środowisko kulturowe. Stanowi ją zespół ludzi połączony relacjami osobowymi, posiadający swoistą strukturę i specyficzne funkcjonowanie.

Różne społeczeństwa o zasadniczo odmiennych zestawach rysów kultury rozwijały się we względnej izolacji wzajemnej. Z tego też powodu możemy mówić o kulturze chłopskiej, jako sposobie zachowań pewnej grupy społecznej, o jej odmiennych rysach, choć należy tu rozróżniać także terytorialne

¹ A. Janke, *Wychowanie rodzinne – kluczowe pojęcie pedagogicznych rozważań nad rodziną*, [w:] *Wychowanie w kontekście teoretycznym*, red. A. Tchorzewski, Bydgoszcz 1993.

zróznicowanie tej kultury. Kulturę chłopską można zdefiniować jako część kultury ludowej właściwej chłopom; wyróżnia ją specyficzny charakter pracy, wynikający z bezpośrednich związków z przyrodą i utrzymywania się z produkcji rolniczo-hodowlanej. Dodatkowymi identyfikatorami są: transmisja oparta na przekazie ustnym i demonstracji, tendencja do petryfikowania istniejącego stanu rzeczy oraz automatycznie lub świadomie przyjęty styl życia społeczności lokalnej².

Do trwale zakorzenionych właściwości rodzin wiejskich zaliczyć można oralność, przywiązanie do lokalnych tradycji i swojej wiary. To jedne z najważniejszych czynników kształtujących i podtrzymujących tożsamość mieszkańców wsi. Pomimo nieuchronnych zmian zachowują oni pewne stałe własności, decydujące o tym, kim są i tym samym wyróżniające ich spośród innych jednostek i grup.

Za charakterystyczne wyróżniki rodziny wiejskiej uznaje się między innymi: wielodzietność, wielopokoleniowość, ścisły związek z warsztatem rolnym, powiązanie warsztatu pracy i gospodarstwa domowego, patriarchalny ustrój rodziny z dominującą rolą ojca, naśladownictwo. W przeszłości odrębność rodziny wiejskiej kształtowały takie zjawiska, jak izolacja przestrzenna, czyli odosobnienie rodzin spowodowane mniejszym zaludnieniem i zagęszczeniem; izolacja społeczna i gospodarcza, wynikająca z małej towarowości gospodarstw rolnych; samowystarczalność domostw ograniczająca kontakty z miastem; niskie uczestnictwo w życiu publicznym. Wszystkie te fakty powodowały zamykanie się w obrębie małej społeczności rodzinnej³.

Jedną z wyróżniających cech społeczności wiejskiej stanowi język. Mowa charakterystyczna dla tej wspólnoty pełni funkcję komunikacyjną, jest spoiwem łączącym jednostki w regionalną społeczność, pełni też funkcję identyfikującą tę zbiorowość i stanowi składnik jej kultury. W małej społeczności o właściwościach wspólnoty naturalnej, jaką jest rodzina, słowo to element konieczny dla budowania więzi emocjonalnych między jej członkami. Musi zatem istnieć od najwcześniejszego stadium życia człowieka, gdyż należy do filarów, na których wspiera się świat i wszelka ludzka egzystencja. Słowo jest czymś, co istniało od najwcześniejszych dziejów człowieka, czymś, co można porównywać z takimi funkcjami życiowymi, jak oddychanie i jedzenie⁴.

Z tych cech odróżniających rodzinę wiejską wynikają różne implikacje w zakresie przekazu ustnego. Ze względnie małego nasycenia wsi instytu-

² K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1997, s. 106.

³ B. Kopczyńska-Jaworska, W. Paprocka, *Przekaz kultury w społeczności wiejskiej*, [w:] *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. II, red. M. Biernacka i inni, Wrocław 1981.

⁴ K. Neugebauer, *Potrzeby emocjonalne człowieka w pierwszej fazie życia*, Chrześcijaństwo w Świecie, 1980, 95/96, s. 33-42.

cjami publicznymi, w tym także w związku z ograniczoną aktywnością w życiu społecznym, bierze się większa aktywność społeczna w obrębie rodziny, która spotyka się przy codziennych i świątecznych okazjach. Stosunkowo niski poziom oświaty powodował, że wszystko co się usłyszało od innych było czymś nowym, ciekawym. Zastępowało to wiedzę książkową, nabytą w wyniku edukacji⁵.

W ostatnich latach obserwujemy znaczne przeobrażenia obszarów wiejskich, które z terenów typowo rolniczych stają się podmiejskimi. Powstaje dużo domów jednorodzinnych, stąd zdecydowanie poprawiły się warunki mieszkaniowe i często są lepsze niż w mieście. Część gospodarstw rolnych, zwłaszcza małych, zmieniła charakter działalności, część jest dzierżawiona przez większych rolników, niektóre zostały przekształcone w działki budowlane; coraz częściej też pole leży odłogiem. Zanika rola rodziny jako grupy produkcyjnej, bowiem jej poszczególni członkowie pracują w różnych zakładach i miejscach pracy. Zwiększa się odsetek rodzin, w których kobieta pracuje zarobkowo poza domem, w związku z czym zatarciu ulega tradycyjny podział pracy i ról w rodzinie. Zmiana modelu rodziny powoduje, że rodziny zamieszkują samodzielnie, bez dziadków, stąd kontakt ze starszym pokoleniem jest rzadszy i luźniejszy. Niemniej, nawet tam, gdzie dzieci mieszkają z dziadkami, przekaz ustny odbywa się na poziomie rodzic-dziecko. To rodzice przekazują najczęściej treści swoim potomkom.

Gospodarstwo wiejskie zawsze wykazywało cechy wyjątkowej trwałości. Stanowiło ono wraz z rodziną jedność produkcyjną i społeczną utrzymującą ciągłość wzorów kulturowych w długotrwałym procesie historycznym. Współcześnie rodziny przekształcają się z wielopokoleniowych na jednopokoleniowe. Wraz z tą zmianą następuje ograniczenie przekazu kultury i jej transmisja w obrębie rodziny. Zmiany dokonujące się w rodzinie wywołują także zmiany kulturowe w społecznościach wiejskich. Przekaz ustny w rodzinach wiejskich ma obecnie mniejszy zasięg i znaczenie.

Słowo jako element kultury i jej nośnik

Spośród wielu funkcji kultura ma także wymiar społecznego kształtowania relacji między ludźmi. Jako system społecznych zachowań może sprzyjać komunikowaniu się, a zatem wspierać i rozwijać interpersonalne stosunki, szlachetne zachowania i otwarcie na drugiego człowieka.

Słowo *kultura* jest jednym z tych, które najbliżej są związane z człowiekiem, które określają jego ziemską egzystencję i poniekąd wskazują na samą jego istotę. Człowiek

⁵ K. Żebrok, *Przekaz ustny w rodzinie wiejskiej (na przykładzie wsi Zamarski)*, Cieszyn 1998.

to ten, który tworzy kulturę, który potrzebuje kultury, który dzięki niej sam się tworzy. Kultura stanowi zespół faktów, w których człowiek wciąż na nowo siebie wyraża bardziej niż w czymkolwiek innym⁶.

Innymi słowy, bez człowieka nie byłoby kultury – człowiek zawsze zajmuje centralne miejsce w kulturze.

Ośrodkiem kultury jest naturalny język, który stanowi prymarny system modelujący. *Na początku było Słowo* (J 1, 1) i słowo od wieków towarzyszy wszelkim doświadczeniom człowieka. Jest ono podstawowym nośnikiem kultury, a przez to wartości, idei, uczuć. Bez przekazu słowa nie mogłaby zaistnieć znana nam kultura⁷. Słowo to podstawowe narzędzie ludzkiego poznania – wyraża siebie, swoje myśli, życzenia i wiedzę o świecie⁸. Uprzywilejowana rola języka naturalnego wynika z faktu, że jest on najbardziej rozwiniętym i najbardziej uniwersalnym środkiem komunikacji. Różnica między człowiekiem a jakąkolwiek inną istotą zasadza się na świadomości refleksyjnej oraz symbolicznej mowie. Żywe słowo umożliwia powstawanie łączności oraz wszelkich związków między ludźmi. Przepływ słów w społeczności może być przyrównany do ożywiającego zbiorowość prądu.

Bardzo ważnym elementem kultury jest słowo mówione, łączące się z życiem obrzędowym i religijnym. W tradycyjnych społecznościach wiejskich wiedza, praktyki, wyobrażenia, idee i wartości, umiejętności, czy tradycje przechodziły z pokolenia na pokolenie za pomocą przekazu ustnego. Przekazywane w tradycji ustnej wydarzenia, zwyczaje, wierzenia, których nikt nie spisał, funkcjonują w świadomości społecznej przez lata. To między innymi dzięki słowu niepisanemu mogła przetrwać narodowa i religijna tożsamość – swego rodzaju kod kulturowy przodków. Jest to jedna z ważniejszych wartości niematerialnych tworząca dziedzictwo kulturowe, które wzmacnia poczucie przynależności do wspólnoty.

Konwencja UNESCO pojęcie „niematerialne dziedzictwo kulturowe” definiuje jako:

praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności, jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty artefakty i przestrzeń kulturową, które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i cią-

⁶ K. Wojtyła, *Chrześcijanin a kultura*, Znak, 1964, 10, s. 1155.

⁷ P. Żebrok, *Rodzina w systemie społeczno-kulturowym Śląska Cieszyńskiego. Studium teoretyczno-badawcze*, Kraków 2018, s. 23.

⁸ T. Borutka, *Zależność między słowną agresją i pozawerbalnymi gestami a fizyczną przemocą i wulgarnością zachowań*, Sosnowieckie Studia Teologiczne, 2011, 10, s. 13.

głości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności⁹.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe przejawia się między innymi w następujących dziedzinach:

a) tradycjach i przekazach ustnych (np. bajkach, przysłowiach, pieśniach, opowieściach wspomnieniowych i wierzeniowych, przemowach pogrzebowych), w tym w języku jako nośniku niematerialnego dziedzictwa kulturowego;

b) sztukach widowiskowych i tradycjach muzycznych (np. tradycjach wokalnych, instrumentalnych i tanecznych; widowiskach religijnych, karnawałowych i dorocznych);

c) praktykach społeczno-kulturowych (np. zwyczajach, rytuałach i obrzędach, sytuacyjnych i rodzinnych: chrzcinach, weselach, pogrzebach; zwyczajach odpustowych i pielgrzymkach; sposobach świętowania)¹⁰.

Znaczenie transmisji kulturowej związane jest z postawą rodziców, którzy jako nadawcy przekazu formułują treść i w pewnym sensie powierzają ją swoim dzieciom.

Rodzice przekazują w dziedzictwie normy moralne, wierzenia religijne, utrwaloną przez wieki symbolikę społeczną. Transmisja ta zakłada komunikację między tym, co było, a tym, co jest i odbywa się dzięki takim instytucjom społecznym, jak rodzina. Dziecko poprzez wychowanie i kształcenie otrzymuje dziedzictwo kulturowe od rodziców, którzy przekazują mu własne doświadczenia życiowe, wśród nich te, które otrzymali od swoich rodziców¹¹.

W dużej mierze słowo jest nośnikiem zarówno wiary, tradycji, jak i kultury, gdyż rodzice od najmłodszych lat uczą dzieci języka, modlitw, pieśni religijnych. Podczas spotkań rodzinnych młodzi ludzie dostają w sposób mniej lub bardziej świadomy przekaz o swoich przodkach i korzeniach. Jednocześnie, oprócz tego, że przekaz ustny w rodzinie pełni w niej funkcję budowania kultury, jest też uwikłany w procesy społeczne, ekonomiczne, zmiany kulturowe i tym podobne. Ponadto, jest też uwarunkowany historycznie, a nawet geograficznie. Nie można go zatem rozpatrywać w oderwaniu od innych zachodzących w otoczeniu procesów¹².

⁹ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu 17 października 2003 r. (DzU 2011, nr 172, poz. 1018).

¹⁰ Tamże.

¹¹ M. Kowalska, *Rola tradycji w wielopokoleniowych rodzinach wiejskich w Małopolsce*, Journal of Agribusiness and Rural Development, www.jard.edu.pl [dostęp: 20.03.2020].

¹² K. Żebrok, *Przekaz ustny w rodzinie wiejskiej*, s. 4.

Przekaz ustny jako cecha literatury ludowej

Literatura ludowa określana jest mianem folkloru. Termin ten wprowadzony został przez Williama J. Thomsa dla określenia wiedzy ludowej. Obecnie zakres tego terminu jest znacznie węższy, a za jego wyznaczniki uważa się: ustność, pamięciowość, anonimowość, artyzm. Inne cechy folkloru wymieniane są na gruncie nauki amerykańskiej. Wskazuje się tu: ustność, tradycyjność, przekaz bezpośredni, wspólnotowość, przetrwanie. W zachodnioeuropejskich definicjach folkloru najbardziej ważnymi jego cechami są z kolei tradycjonalizm i kolektywizm. Autorzy polscy skłaniają się do poglądu, że wyróżnikami, podstawowymi cechami definicyjnymi folkloru są kolektywność, ustność i estetyzm. Takie cechy, jak ustność, pamięciowość, wspólnotowość, kolektywność powtarzają się jako decydujące, najważniejsze dla zaistnienia folkloru.

Literatura ludowa to mnogość bogatych, ciekawych tekstów poetyckich, prozatorskich, jak i dramaturgicznych, podejmujących niezwykle różnorodną tematykę. Są one niezastąpionym i cennym źródłem informacji o życiu, kulturze, języku i tradycji wsi, która nieustannie podlega licznym przeobrażeniom. Literatura ludowa stanowi fragment kultury ludowej, która nie jest zjawiskiem w sobie zamkniętym. Przeciwnie, związana jest i uwarunkowana najróżniejszymi czynnikami natury geograficznej, społeczno-politycznej, historycznej, ekonomicznej, kulturowej. Niepodobna więc określić danej kultury ludowej bez uwzględnienia tych wszystkich komponentów, które ją kształtowały i decydowały o jej obliczu. Gdybyśmy bowiem pominęli te wszystkie związki, to podłoże, na którym się rozwijała, po prostu jej kontekst, zawisłaby w próżni, a jej obraz stałby się dla nas bardzo mglisty i właściwie niezrozumiały¹³.

Za typowe cechy kultury ludowej uważa się:

a) tradycjonalizm, czyli pokoleniowy przekaz treści kulturowych drogą ustną; niechęć do innowacji, rolę autorytetu, przede wszystkim ludzi starszych;

b) ludową religijność, charakteryzującą się skłonnością do sakralizacji świata, kultem świętych, manifestowaniem religijności, regularnym uczestnictwem w obrzędach, nabożeństwach oraz pielgrzymkach;

c) izolacjonizm, wynikający z prawnego i ekonomicznego położenia ludności wiejskiej; mowa tu o izolacji przestrzennej oraz wertrykalnej, polegającej na odgradzeniu od warstw wyższych i ich kultury.

Kultura ludowa, w odróżnieniu od kultury elitarnej, wykazuje zróżnicowanie regionalne, co jest następstwem izolacji przestrzennej, w jakiej znajdowały się lokalne wspólnoty. Przez lata była postrzegana jako coś mniej

¹³ K.D. Kadłubiec, *Uwarunkowania cieszyńskiej kultury ludowej*, Czeski Cieszyn 1987, s. 5.

ważnego czy wręcz gorszego. Diagnoza dotycząca sytuacji kultury ludowej w Polsce wskazuje na rozluźnienie emocjonalnych związków z tradycyjną i uniwersalną zawartością kultury chłopskiej, na giniecie starych obrzędów i zwyczajów, a także na potrzebę ich ochrony.

Zasadniczym składnikiem folkloru jest literatura ustna. Oznacza to, że funkcjonuje ona głównie w formie przekazu ustnego. Oralność literatury powoduje, że posiada ona specyficzne przymioty. Każdy narrator nasycy ją pierwiastkami indywidualnymi, zatem literatura ta występuje w różnych wariantach. Opowieści z życia charakteryzuje rzeczywisty lub pozorny związek z realnymi wydarzeniami powszednimi, rzadziej z nadzwyczajnymi. W opowieściach tych wyróżniany jest gatunek opowieści wspomnieniowej jako najbardziej popularnej formy przekazu ustnego. Jej charakterystyczną cechą jest krótkotrwałość, zwykle ograniczona do jednego pokolenia. Tematem opowieści wspomnieniowej są wszelkie nadzwyczajne wydarzenia, które zostały w procesie przekazu ustnego poddane fabularyzacji i folkloryzacji.

Ulotne, efemeryczne słowa w kulturze oralnej wymagają szczególnego typu pamięci, różnej od pamięci tekstowej. Nie jest to uczenie się na pamięć, bowiem nie ma zapisanego, gotowego do odtworzenia tekstu. Oralne zapamiętywanie polega na zmienności, powodowanej bezpośrednim naciskiem społecznym. Mowa żywa jest bowiem improwizacją. Narratorzy opowiadają to, czego słuchacze pragną lub co tolerują¹⁴. Komunikacja oralna jest więc wspólnotowa, ma charakter dialogiczny, interaktywny. Mówiący ma bezpośredni kontakt ze słuchaczami, którzy stają się w pewnym sensie współtwórcami jego opowieści.

Przekaz ustny zaliczany jest do tak zwanej literatury ustnej lub prozy ludowej. Do znamienych cech tej literatury należy wielość motywów, wątków i tematów, ich trwałość i rozpowszechnienie w przestrzeni. Tematy, wątki i motywy mają charakter wielkoprzestrzenny, pojawiają się na znacznych obszarach. Niemniej występują też w odmianach lokalnych, czyli są przetwarzane, nabierając przez to lokalnego kolorytu.

Folklor słowny jest dzielony na trzy podstawowe rodzaje literackie: epikę, lirykę i dramat. Wśród utworów prozatorskich wyróżniamy kilka głównych typów tekstów. Są to utwory praktyczno-użytkowe, takie jak: zapisy rodowodowe, prognozytyki, zapiski w kalendarzach, kroniki lokalne, relacje z podróży, korespondencje do prasy, sprawozdania z pielgrzymek. Innym typem tekstów prozatorskich są teksty publicystyczne o charakterze dydaktyczno-moralizatorskim, drukowane zazwyczaj w prasie ludowej. Są one często łączone z przypowieścią, alegorią, opowiadaniem historycznym. Pojawiają się również pamiętniki, wspomnienia, autobiografie. Pisarze formułują

¹⁴ J. Goody, *Mit, rytuał i oralność*, przekł. O. Kaczmarek, Warszawa 2012, s. 91.

w nich swoje oczekiwania i dążenia społeczne, określają swoją przynależność i tożsamość kulturową.

Wśród poezji ludowej można wymienić poezję rodzinną i domową. Skupia się ona na podtrzymywaniu tradycji obrzędowej, rodzinnej i sąsiedzkiej. Należą do niej głównie utwory o charakterze weselnym czy pogrzebowym, ale także te związane z dożynkami, odpustami, porami roku. Innym zjawiskiem jest odniesienie do cykli przyrody, mające funkcję obrzędowo-sakralną. Oprócz tego można jeszcze wskazać poezję sakralno-obrzędową, zawierającą motywy o charakterze religijnym oraz poezję moralizatorsko-dydaktyczną, stanowiącą pewien wzór zachowania, która wychowuje i naucza, nakazuje pobożność, pracowitość, trzeźwość.

Dramat o charakterze ludowym rozwijał się wraz z towarzyszącym mu teatrem amatorskim. Twórcy ludowi pisali obrazki sceniczne cechujące się funkcjami religijnymi, moralizatorskimi oraz patriotycznymi. Tego typu utwory często nawiązywały do lokalnej rzeczywistości. W ich obrębie pojawiały się inscenizacje szopek, dożynek, chrzcin, czy wesel. Działalność teatrów amatorskich stanowiła istotny wkład w rozkwit życia artystycznego, kulturalnego i towarzyskiego na obszarze wsi.

Oralność we współczesnej rodzinie wiejskiej

Przekaz ustny jest nie tylko środkiem komunikowania się i tworzenia społeczności lokalnej lub regionalnej, ale także narzędziem tworzenia jej tożsamości, przekazywania tradycji rodzinnej. Jak wspomniano już powyżej, słowo w dużej mierze stanowi nośnik zarówno wiary, tradycji, jak i kultury, jako że rodzice od najmłodszych lat uczą dzieci języka, modlitw, pieśni religijnych. Podczas spotkań rodzinnych młodzi ludzie dostają w sposób mniej lub bardziej świadomy przekaz o swoich przodkach i korzeniach. Jednocześnie, oprócz tego, że przekaz ustny w rodzinie pełni w niej funkcję budowania kultury, jest też uwikłany w procesy społeczne, ekonomiczne, zmiany kulturowe i tym podobne, a ponadto uwarunkowany również historycznie, a nawet geograficznie. Zatem, nie można rozpatrywać go w oderwaniu od innych zachodzących w otoczeniu procesów¹⁵.

Przekaz ustny pełni we współczesnych rodzinach wiejskich następujące funkcje:

1. Jest sposobem transmisji własnej kultury z pokolenia na pokolenie. To głównie dzięki przekazowi ustnemu znane są wydarzenia z życia rodziny, wsi i szersze, mające odzwierciedlenie w losach członków rodzin.

¹⁵ K. Żebrok, *Przekaz ustny w rodzinie wiejskiej*, s. 4.

2. Buduje pomosty międzypokoleniowe. Młodzi ludzie przekonują się, że stanowią pewną ciągłość w łańcuchu pokoleń, mają zatem swoją tożsamość polegającą na podobieństwie i jednoczesnym odróżnianiu się.

3. Stanowi formę kontaktu z literaturą, która w opowieściach ustnych przyjmuje różne wersje.

4. Pełni rolę informacji o sprawach gospodarskich, interesach, wydarzeniach. Takie role można przypisać również opowieściom wspomnieniowym, bajkom o charakterze uniwersalnym, śpiewanym wierszom opartym na poezji polskiej.

5. Służy do przenoszenia ludowej literatury śpiewanej.

6. Jest obroną przed unifikacją spowodowaną wpływami kultury masowej, serwowanej przez środki masowego przekazu¹⁶.

Wszystkie wymienione powyżej cechy powodują, że mniej się rozmawia. Dzieci nie chcą słuchać, bo wiedzą więcej z telewizji. Wolą zajmować się czymś innym, niż słuchaniem opowiadań starszych. Dla nich autorytetem stają się media, a nie starsi. Mają dostatek różnego rodzaju rozrywek, które wydają się bardziej atrakcyjne. Starsi tracą autorytet choćby z tego powodu, że wiadomości dostępne dla dzieci są często rozleglejsze. Wiedza o dawnych czasach, o sposobie życia w odleglejszej przeszłości nie jest aż tak ciekawa.

Zmiany w sposobach komunikacji

Amerykański filozof kultury i językoznawca Walter J. Ong wyróżnia następujące fazy w rozwoju technologii komunikowania się: 1) oralną, 2) cyrograficzną – związaną z pojawieniem się pisma, 3) typograficzną – związaną z wynalezieniem druku, 4) elektroniczną¹⁷.

Przekaz ustny jest szczególną formą przekazu, bowiem zakłada, że istnieje nadawca, odbiorca i szczególny kanał informacyjny, czyli bezpośredni kontakt, oraz środek przekazu, którym jest słowo mówione. Przekaz ustny wymaga istnienia więzi między członkami jakiejś społeczności, ale też ją tworzy. Bezpośrednio zależy on od wzajemnych interakcji zachodzących między jej członkami, ale pozostaje też pod wpływem czynników zewnętrznych, na przykład zależy od tradycji kulturowej, aktualnej rzeczywistości społeczno-kulturowej i przemian społeczno-politycznych. Za istotę funkcjonowania przekazu ustnego należy chyba uznać nie tylko fakt, jakim jest tworzenie i wysyłanie treści, ale w znacznej mierze także jej odbiór. Ustność wpływa bowiem na kształt przekazu.

¹⁶ Tamże, s. 99.

¹⁷ W.J. Ong, *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, Lublin 1992.

Nie ulega wątpliwości, iż najnowsze środki wymiany informacji w dużym stopniu zmodyfikowały tradycyjne sposoby porozumiewania się. W sposób radykalny zmienia się sposób wymiany informacji oraz narzędzia komunikacji. Takim narzędziem stał się Internet, który zapewnia praktycznie nieograniczony przekaz danych w skali globalnej¹⁸. Gwałtownie postępująca rewolucja technologiczna odmieniła praktycznie każdy obszar życia rodzinnego, w tym sposoby komunikowania się. Bardzo popularne stały się różnego rodzaju komunikatory, portale społecznościowe (np. Facebook), które wciągnęły nie tylko dzieci i młodzież, ale także dorosłych. Stały się jednym z najważniejszych obszarów życia współczesnej rodziny, prowadząc do zmian w jej codziennym funkcjonowaniu. Oprócz pozytywnych stron zjawiska, takich jak stała łączność i możliwość komunikowania się ze sobą, są też skutki negatywne. Czas poświęcany na korzystanie z mediów ogranicza wspólnie spędzane chwile, zawęża wzajemne kontakty, redukuje ilość rozmów, a w konsekwencji prowadzi do ochłodzenia wzajemnych relacji¹⁹.

Istnieją znaczne różnice między rolą przekazu ustnego w przeszłości i współcześnie. Przekaz ustny wydaje się mieć mniejsze znaczenie poprzez wpływ mediów, zmianę warunków życia ludności zamieszkałej na wsi. Posiada też mniejszy wpływ na kształtowanie poczucia własnej odrębności kulturowej, niż miało to miejsce w przeszłości. Atrakcyjność opowieści przekazywanych przez osoby starsze znacznie się zmniejsza poprzez to, że to ludzie młodszy więcej wiedzą o świecie, więcej podróżują, stykają się z większą liczbą osób. Wzrost tempa życia ludzi młodych okazuje się także powodem, dla którego, co prawda, lubią rozmowy rodzinne, ale koncentrujące się na sprawach codziennych, a nie na przeszłości. Obecnie przedmiotem rozmów w rodzinie są najczęściej bieżące sprawy rodziny, jej warunki bytowe, pieniądze, sprawy szkoły, sport.

Inny sposób spędzania wolnego czasu nie jest okolicznością sprzyjającą funkcjonowaniu i rozwojowi literatury ustnej. W przeszłości spotkania były dość częste. Stanowiły one okazję do opowiadania, bowiem ich cel był często gospodarczy (np. darcie pierza, łuskanie fasoli). Warunki życia dzieci i młodzieży, w tym także coraz bardziej powszechne na wsi samodzielne mieszkanie jednego pokolenia powoduje, że dzieci mają mniej okazji do słuchania opowieści dziadków oraz innych członków rodziny. Ponadto, młodzi ludzie przenieśli swoją aktywność do Internetu. To tam obecnie w głównej mierze koncentruje się przekaz treści.

¹⁸ P. Żebrok, *Przeciążenia informacyjne i komunikacyjne w organizacjach na przykładzie instytucji oświatowych*, [w:] *Kapitał ludzki wobec wyzwań współczesności*, red. A. Wziątek-Staśko, Dąbrowa Górnicza 2014, s. 113-129.

¹⁹ P. Żebrok, *Rodzina w systemie społeczno-kulturowym Śląska Cieszyńskiego*.

BIBLIOGRAFIA

- Bagby P., *Pojęcie kultury. Zagadnienia i wybór tekstów*, Warszawa 1998.
- Bartmiński J., *Folklor-język-poetyka*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1990.
- Bogocz I., *Język jako czynnik zachowania tożsamości etnicznej*, [w:] *Śląsk Cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną*, red. I. Bukowska-Floreńska, *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, t. I, Katowice 1997.
- Borutka T., *Zależność między słowną agresją i pozawerbalnymi gestami a fizyczną przemocą i wulgarnością zachowań*, *Sosnowieckie Studia Teologiczne*, 2011, 10.
- Dobrowolski K., *Chłopska kultura tradycyjna. Próba teoretycznego zarysu na podstawie materiałów źródłowych XIX i XX w. z południowej Małopolski*. *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. I, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976.
- Gogacz M., *Wspólnota i jej odmiany*, *Wieś i Państwo*, 1992, 1.
- Goody J., *Mit, rytuał i oralność*, przekł. O. Kaczmarek, Warszawa 2012.
- Janke A., *Wychowanie rodzinne – kluczowe pojęcie pedagogicznych rozważań nad rodziną*, [w:] *Wychowanie w kontekście teoretycznym*, red. A. Tchorzewski, Bydgoszcz 1993.
- Kadłubiec K.D., *Uwarunkowania cieszyńskiej kultury ludowej*, Czeski Cieszyn 1987.
- Kopczyńska-Jaworska B., Paprocka W., *Przekaz kultury w społeczności wiejskiej*, [w:] *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. II, red. M. Biernacka i inni, Wrocław 1981.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu 17 października 2003 r. (DzU 2011, nr 172, poz. 1018).
- Kowalska M., *Rola tradycji w wielopokoleniowych rodzinach wiejskich w Małopolsce*, *Journal of Agribusiness and Rural Development*, www.jard.edu.pl [dostęp: 20.03.2020].
- Mencwel A. (red.), *Antropologia kultury. Zagadnienia i wybór tekstów*, Warszawa 1998.
- Neugebauer K., *Potrzeby emocjonalne człowieka w pierwszej fazie życia*, *Chrześcijanin w Świecie*, 1980, 95/96.
- Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Toruń 1997.
- Ong W.J., *Oralność i piśmiennosc. Słowo poddane technologii*, Lublin 1992.
- Simonides D., *Memorat i fabulat we współczesnej folklorystyce*, [w:] *Literatura popularna – folklor – język*, red. W. Nawrocki, M. Waliński, Katowice 1981.
- Simonides D., *Folklor i folklorystyka Śląska na tle źródeł*, [w:] *Kultura ludowa śląskiej ludności rodzimej*, red. P. Kowalski, Wrocław – Warszawa 1991.
- Smolińska T., *Rodzina o sobie. Folklorystyczny aspekt rodzinnej tradycji kulturowej*, Opole 1992.
- Suchodolski B., *Kim jest człowiek?*, Warszawa 1980.
- Utley F.L., *Literatura ludowa – definicja operacyjna*, *Literatura Ludowa*, 1974, 1.
- Warszewski R., *Świat podtrzymywany przez słowa*, *Przegląd Powszechny*, 1990, 1/821.
- Wojtyła K., *Chrześcijanin a kultura*, *Znak*, 1964, 10.
- Żebrokowa B., *Gospodarcze podłoże tożsamości kulturowej Śląska Cieszyńskiego*, [w:] *Śląsk Cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną*, red. I. Bukowska-Floreńska, *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, t. I, Katowice 1997.
- Żebrok K., *Przekaz ustny w rodzinie wiejskiej (na przykładzie wsi Zamarski)*, Cieszyn 1998 (maszynopis).
- Żebrok P., *Przeciążenia informacyjne i komunikacyjne w organizacjach na przykładzie instytucji oświatowych*, [w:] *Kapitał ludzki wobec wyzwań współczesności*, red. A. Wziętek-Staško, Dąbrowa Górnicza 2014.
- Żebrok P., *Rodzina w systemie społeczno-kulturowym Śląska Cieszyńskiego. Studium teoretyczno-badawcze*, Kraków 2018.